

Transgender mannen in de achttiende eeuw: inzichten in vroegmoderne gendernormen

Bachelorwerkstuk geschiedenis

Robin van Zanten, s1064360

Begeleider: Samantha Sint Nicolaas

15 juni 2025

8725 woorden

Inhoud

Inleiding.....	3
Status Quaestionis.....	4
Methode	8
Terminologie.....	10
Structuur	11
Hoofdstuk 1	13
Hoeveelheid	13
Tijd.....	13
Plaats	14
Door wie.....	15
Deelconclusie	17
Hoofdstuk 2	19
Beroep.....	19
Verklaringen	20
Herhaling.....	21
Deelconclusie	23
Hoofdstuk 3	24
Straffen.....	24
Geld.....	25
Huwelijk.....	26
Overige reacties	26
Conclusie	28
Vervolgonderzoek.....	29
Literatuurlijst	30
Secundaire literatuur	30
Primaire bronnen	31
Bijlage 1: bronnen- en personenoverzicht	32
Bijlage 2: begrippenlijst	34

Inleiding

‘Grietje Harmens Knipsaar van Cuijlenburg, oud 29 jaaren, schoonmaakster. Bekennende zig in mansklederen verkleed en zoo getragt te hebben op de naam van Dirk Janze in dienst van de admiraliteit te begeven omme voor matroos met Capiteijn Tol te vaaren (...) daar in verhinderd en geapprehendeerd geworden is voor den tijd van twee jaaren de stad Jurisditie van deeze en een mijl in de ronde ontrenjd.’¹

Zo werd op 14 juli 1702 de verbanning van Dirk Janze uit de stad Amsterdam beschreven in het vonnisboek van de Amsterdamse rechtbank. Verhalen zoals deze zijn van alle tijden, maar vooral uit de vroegmoderne tijd is veel documentatie overgeleverd over vrouwen die zich als mannen kleedden en daarmee tegen de lamp liepen. In een wereld waar het vrouwen aan mogelijkheden ontbrak en persoonsdocumentatie minder robuust was dan tegenwoordig, deden veel mensen door heel Europa een poging om als man door het leven te gaan.² Het gaat hierbij om mensen die als meisje/vrouw opgevoed waren, maar op latere leeftijd de keuze maakten om een poging te doen als man te gaan leven. Deze keuze ging verder dan het verwisselen van kleding, wat in de vroegmoderne tijd voor vrouwen geaccepteerd was, mits het van korte duur was, het omving ook het aannemen van een mannelijke naam en vaak een mannelijk beroep.³ Deze mensen leefden dus de levens van mannen, waarmee ze ingingen tegen het gender wat hen was toebedeeld. In dit werkstuk wordt deze groep trans(gender) mannen genoemd, een keuze die later verantwoord wordt. Over de trans mannen die niet volledig succesvol waren, en dus ontdekt werden, zijn bronnen bewaard gebleven. Deze bronnen vormen de basis van dit onderzoek.

De historiografie over transgender mannen in de vroegmoderne tijd beperkt zich veelal tot literatuur over fictieve verhalen uit die tijd. Verhalen over vrouwen die de norm braken door als man door het leven te gaan waren populair.⁴ Sommige waren gebaseerd op echte verhalen, andere waarschijnlijk compleet fictief. Deze verhalen, wellicht vanwege hun wijdere verspreiding, hebben van historici meer aandacht gekregen dan de echte verhalen van deze mensen. Zo verscheen in

¹ Stadsarchief Amsterdam, 5061 351, p. 201.

² Rudolf Dekker en Lotte van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden. De geschiedenis van een tegendraadse traditie. Europa 1500-1800* (Amsterdam 1989) 13-15.

³ Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden*, 20-22; Jen Manion, *Female Husbands. A Trans History* (Cambridge 2020) 31-32.

⁴ Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden*, 15; Simone Chess, Colby Gordon en Will Fisher, ‘Introduction. Early Modern Trans Studies’, *Journal for Early Modern Cultural Studies* 19:4 (2019) 1-25.

2019 een editie van *Journal for Early Modern Cultural Studies*, gewijd aan literair onderzoek naar trans narratieven in de vroegmoderne tijd.⁵ In 2018 schreef Lisa Hager in *Victorian Review* een pleidooi voor meer trans studies in onderzoek naar victoriaanse literatuur.⁶ Al hoewel historisch onderzoek naar transgender levens ook wordt aangemoedigd, ontbreekt het dit vakgebied aan veelvuldig en diepgaand onderzoek, zeker op Nederlandse bodem.

Status Quaestionis

In de historiografie die er wel is, is een belangrijke vraag: hoe kunnen dit gedrag interpreteren? Wat bewoog trans mannen om hun leven om te gooien? Kunnen we anachronistische termen gebruiken om deze motieven te beschrijven? De meeste auteurs bedoelen met die laatste vraag: kunnen we woorden als transgender en lesbisch, woorden die in de vroegmoderne periode nog niet gebruikt werden, toepassen op die tijd? De moderne begrippen sekse en gender, waarbij sekse verwijst naar de biologische geslachtskenmerken en gender naar de sociale rollen die in de samenleving met deze kenmerken worden geassocieerd, bestonden in de vroegmoderne tijd nog niet. Er werd geen onderscheid gemaakt tussen sekse en gender; en sekse werd begrepen volgens het *one-sex model*. Het *one-sex model* houdt in dat mannen en vrouwen twee versies zijn van hetzelfde ding, waarbij mannen de meer ontwikkelde en superieure versie zijn.⁷ Omdat de vroegmoderne perceptie van geslacht zo verschilt met de moderne, vragen veel historici zich af: kunnen we onze ideeën over gender wel toepassen op de wereld van toen? Ik bespreek de meest relevante onderzoeken over dit onderwerp en besteed daarbij specifiek aandacht aan de positie van de auteurs binnen dit debat.

In recente jaren is er meer aandacht gekomen voor de geleefde realiteit van transgender mannen in de (vroeg)moderne tijd. Sinds de opkomst van vrouwengeschiedenis, en later gendergeschiedenis, vanaf de jaren zestig, is er meer aandacht voor de verhalen van vrouwen en genderdiverse mensen. Zeker sinds de opkomst van transgender geschiedenis, een stroming binnen gendergeschiedenis, sinds het begin van de eenentwintigste eeuw, is er meer aandacht voor historische transgender levens, en dus ook voor transgender mannen.

⁵ Chess, Gordon en Fisher, 'Introduction. Early Modern Trans Studies'.

⁶ Lisa Hager, 'A Case for a Trans Studies Turn in Victorian Studies. "Female Husbands" of the Nineteenth Century', *Victorian Review* 44:1 (2018) 37-54.

⁷ Annette F. Timm en Joshua A. Sanborn, *Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe. A History from the French Revolution to the Present Day* (Londen 2022) 1-2.

In 2020 verscheen een boek over een onderdeel van de groep. In *Female Husbands* volgt Jen Manion het gebruik van de term ‘female husband’ vanaf 1700 tot 1850.⁸ Gedurende twee eeuwen werd de term in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk gebruikt om mensen te beschrijven die als vrouw geboren waren, maar die op latere leeftijd de keuze maakten om als man door het leven te gaan en als man met een vrouw te trouwen. Door middel van het bestuderen van krantenartikelen en rechtszaken laat Manion zien wat deze mensen bewoog, wat hun methoden waren, hoe zij door de gemeenschap ontvangen werden en daarmee hoe de vroegmoderne samenleving omging met genderdiversiteit. Hen concludeert hierbij dat het trouwen met een vrouw zowel was wat trans mannen in de problemen bracht, als hetgeen was wat hun mannelijkheid legitimeerde. Manion plaatst zichzelf in het vakgebied van *transgender studies* en neemt in diens aanpak voorbeeld aan Susan Stryker, pionier van dit vakgebied. Manion houdt het taalgebruik van veel van diens collega’s aan: de subjecten van diens boek zijn transgender. Manion erkent dat onafhankelijk van de motivatie van transgender mannen, zij transgender levens leefden.⁹ Manion gebruikt de term transgender niet vanwege de moderne betekenis van iemand die zich identificeert met een ander gender, maar gebruikt de term om aan te duiden dat deze mensen een leven leefden dat niet overeenkwam met hun toegewezen gender. Daarnaast maakt Manion nog een keuze die opvalt: die gebruikt voor alle *female husbands* genderneutrale voornaamwoorden. De andere auteurs die hier besproken worden houden veelal vrouwelijke voornaamwoorden aan, of gebruiken soms een combinatie van hij en zij, zoals veel vroegmoderne schrijvers dat ook deden. Manion geeft meerdere redenen voor deze keuze: de neutraliteit beperkt de hoeveelheid labels die op het verleden wordt gedrukt, het zorgt voor een fijnere leeservaring en het erkent dat gender - ook in de vroegmoderne tijd - niet tweeledig is.¹⁰ Manion laat zien dat *female husbands* een diverse groep zijn waarvan de achtergronden en beweegredenen erg verschillen.

Rond dezelfde tijd verschijnt een ander boek over transgender mannen, met een compleet andere positie binnen het debat over interpretatie en terminologie. In haar boek, *A History of Women in Men’s Clothes*, beschrijft Norena Shopland de verhalen van 300 transgender mannen.¹¹ Ze beperkt zich hierbij tot Engeland in de lange negentiende eeuw. Shopland bekijkt het fenomeen

⁸ Manion, *Female Husbands*.

⁹ Manion, *Female Husbands*, 11.

¹⁰ Manion, *Female Husbands*, 13-14.

¹¹ Norena Shopland, *A History of Women in Men’s Clothes: From Cross-Dressing to Empowerment* (Barnsley 2021).

door een specifieke feministische lens. Ze ziet de keuzes van deze groep als een manier waarop vrouwen konden ontsnappen aan de mannelijke dominantie die inherent was aan de vroegmoderne samenleving. Shopland behandelt een grote variëteit aan motivaties en situaties die wellicht ten grondslag liggen aan de keuze om als man door het leven te gaan, van familieproblemen tot criminaliteit. De meeste van deze koppelt ze aan het patriarchaat. Het patriarchaat is de manier waarop de vroegmoderne - en de huidige - samenleving georganiseerd was en wordt getypeerd door het gegeven dat mannen meer macht hebben dan vrouwen en oudere mannen meer macht hebben dan jongere mannen.¹² Shopland schrijft de keuzes van de vrouwen zowel toe aan het patriarchaat in een bredere zin, als aan de manier waarop vrouwen benadeeld werden door de mannen in hun omgeving. Waar Manion zich afvraagt of transgender mannen hun keuzes maakten omdat ze wellicht transseksueel - en dus geen vrouwen - waren, vindt Shopland dat transgender mannen juist vrouwen waren, in hun bijzondere positie geduwd door het patriarchaat.

Over casussen op Nederlandse bodem is recentelijk niets geschreven, voor literatuur hierover moeten we terug naar de vorige eeuw. Een Nederlands boek over een andere eeuw, maar met een sterk genderhistorisch theoretisch kader is *Mannelijke vrouwen* van Geertje Mak.¹³ Dit boek gaat over allerlei manieren waarop vrouwen tegen gendernormen ingingen en zich “mannelijk” gedroegen in de negentiende eeuw. Mak bespreekt hoe nieuwe genderhistorische inzichten invloed hebben op deze geschiedenis. Mak schrijft dat gezien dat zelfs in de moderne tijd benamingen voor genderdiversiteit door elkaar lopen, het onmogelijk is om in moderne woorden te duiden hoe deze ‘mannelijke vrouwen’ hun gender beleefden. Mak kiest ervoor om voor verschillende negentiende-eeuwse transgender mannen verschillende mogelijkheden van moderne benamingen te vergelijken. Dezelfde woorden uit een historisch bron kunnen anders gelezen worden, afhankelijk van de aannames die historici maken over het subject. Zo kunnen uitspraken over bijzondere genitaliën worden geïnterpreteerd als aanwijzingen voor een intersekse conditie, maar ook als een verklaring bedacht door zowel de trans man zelf als diens omgeving voor diens transitie, omdat de keuze anders niet denkbaar was. Waar Jen Manion omarmt wat de moderne tijd ons brengt aan taal en gewoontes, houdt Mak daar meer afstand van. Hoewel Mak en

¹² Gebaseerd op de definitie van Timm & Sandborn in: *Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe*.

¹³ Geertje Mak, *Mannelijke vrouwen. Over grenzen van sekse in de negentiende eeuw* (Utrecht 1997).

Manion beiden bewust rekening houden met ontwikkelingen in genderhistorisch onderzoek, hebben deze auteurs verschillende posities binnen het debat.

Geen van de bovenstaande auteurs schreven over het precieze onderwerp van dit onderzoek. De enige boeken over vroegmoderne Nederlandse transgender mannen verschenen in de jaren tachtig. Historici Rudolf Dekker en Lotte van de Pol schreven twee boeken over het onderwerp. In 1981 verscheen *Daar was laatst een meisje loos* over transgender mannen in het leger en de zeevaart.¹⁴ Het boek geeft wat demografische gegevens over de tachtig trans mannen die besproken worden, waarna verschillende motieven uiteen worden gezet en daarna worden de reacties van tijdgenoten besproken. In 1988 brachten dezelfde auteurs *Vrouwen in mannenkleren* uit.¹⁵ Dit boek is op veel manieren een uitweiding op het eerste boek. De schrijvers hebben 120 transgender mannen gevonden tussen 1550 en 1839. Er is een grote overlap met hun eerdere boek, de meeste personen waren namelijk werkzaam in het leger of op schepen. Het boek ontbreekt aan een onderliggende theorie over gender zoals die ten grondslag ligt aan het werk van auteurs als Mak en Manion. De auteurs bespreken een variëteit van mogelijke motivaties voor transgender mannen, maar verbinden dit niet aan groter genderhistorisch raamwerk. De auteurs verwijzen naar alle personen met vrouwelijke voornaamwoorden, ook wanneer contemporaine bronnen alleen mannelijke voornaamwoorden en een mannelijke naam gebruiken. Het boek ontkent grotendeels de mogelijkheid dat sommige van de figuren die het bespreekt transseksueel waren en vermijdt diepgaande analyse over welke inzichten het onderzoek kan bieden wat betreft gender in de vroegmoderne tijd.

Binnen de bestaande literatuur is behoefte aan meer onderzoek. Het meest recente onderzoek over vroegmoderne Nederlandse trans mannen dateert uit de jaren tachtig en biedt veel ruimte voor meer diepgang. Het onderzoek van Dekker en Van de Pol vormt een sterke basis wat betreft de verzameling van primaire bronnen, maar was vooral beschrijvend van aard. Een analyse van wat de gevallen die zij hebben gevonden zeggen over gender in de vroegmoderne tijd ontbreekt nog.

¹⁴ Rudolf Dekker en Lotte van de Pol, *Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten - een historisch onderzoek* (Baarn 1981).

¹⁵ Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleren*.

Dit paper vult een deel van deze ruimte, door enkele van de primaire bronnen uit het werk van Dekker en Van de Pol uitgebreid te bestuderen en daarbij de vraag te stellen:

Wat zeggen de bronnen over Nederlandse transgender mannen in de achttiende eeuw over gender in de vroegmoderne tijd?

Met gender wordt hier de sociale ideeën rondom gender bedoelt: zowel de sociale rollen die mannen en vrouwen worden verwacht te vervullen, als wat bepaalt in welke van deze categorieën iemand valt.

Door de lijst van meer dan honderd gevallen die Dekker en Van de Pol hebben opgesteld is duidelijk dat er veel transgender mannen waren in de vroegmoderne tijd, maar of ze zichtbaar waren, voor hun tijdgenoten en voor historici, hing van een aantal factoren af. Voor een bron over een transgender man voor een modern historicus toegankelijk is, moeten een aantal dingen gebeurd zijn: iemand moet de persoon aan hebben gesproken op hun gedrag, de autoriteiten moeten dit serieus hebben genomen, er moet een bron gecreëerd zijn over dit proces en die bron moet vandaag de dag in een archief beschikbaar zijn voor onderzoek. Hoe dit proces er uitzag voor de transgender mannen over wie bronnen bekend zijn, vertelt ons over hoe hun levens eruitzagen, hoe de levens van trans mannen die niet beschreven zijn verschilden van hen die wel beschreven zijn en waar de sociale grenzen rondom gender lagen in de vroegmoderne tijd. Hoewel voor de gehele vroegmoderne tijd onderzoek naar deze groep ontbreekt, is gekozen om met dit onderzoek te focussen op de achttiende eeuw. Dit omdat dat de eerste eeuw is waarin rechtszaken consistent gedocumenteerd werden, waardoor er meer bronnen beschikbaar zijn.

Methode

Voor het beantwoorden van deze vraag wordt gebruik gemaakt van verschillende primaire bronnen. Primaire bronnen zijn bronnen die direct afkomstig zijn uit de tijd waar het onderzoek over gaat.¹⁶ Deze bronnen staan het dichtst bij de levens van transgender mannen en bieden daarom het beste inzicht in de realiteit waarin zij verkeerden. Deze gebruikte bronnen zijn een selectie uit de bronnen die Dekker en Van de Pol verzameld hebben in *Vrouwen in mannenkleren*. In dit boek

¹⁶ Definitie uit Jeannette Kamp et al., *Geschiedenis Schrijven! Wegwijzer voor historici* (Amsterdam 2016) 34.

bieden zij een lijst van 120 transgender mannen.¹⁷ Hiervan leefden 55 als man in de achttiende eeuw. Van deze bronnen is een deel afgefallen om verschillende redenen. Voor een deel van de bronnen was de annotatie slecht of zodanig verouderd dat de locatie niet te achterhalen is. Sommige bronnen waren secundair en zonder duidelijke verwijzing naar de originele bron, andere bronnen zijn niet in te zien. Na dit proces zijn bronnen over veertien personen over.

Over deze bronnen en hun inhoud worden vragen beantwoord waarvan de antwoorden mogelijk iets zeggen over gender in de vroegmoderne tijd. Er wordt zowel gekeken naar informatie die gehaald kan worden uit het bestaan en de vorm van bronnen, als informatie uit de bronnen zelf. Welke bronnen er zijn, maakt duidelijk waar en wanneer transgender mannen zichtbaar waren. Door te kijken naar patronen binnen de verzameling bronnen, kan duidelijk worden waarom juist deze mensen opvielen en beschreven zijn.

Deze methode heeft tekortkomingen. Een van de voornaamste is dat het geen compleet overzicht geeft van alle transgender mannen uit de achttiende eeuw. Zelfs het overzicht van de personen over wie wel bronnen zijn overgeleverd is incompleet. Echter bieden de beschikbare bronnen veel waardevolle informatie. Daarnaast kan vanuit deze bronnen beredeneerd worden wie er mogelijk wel bestonden, maar niet beschreven zijn. Daarnaast wordt in de bronnen niet expliciet beschreven hoe alle betrokkenen dachten over gender. Deze informatie kan slechts door voorzichtige beredenering achterhaald worden. Hierbij kunnen beweegredenen en verklaringen over het hoofd worden gezien. Het is niet mogelijk om exact weer te geven hoe gender functioneerde in de vroegmoderne samenleving.

Ondanks het beperkte domein van dit onderzoek is het nog steeds een belangrijke toevoeging aan de zeer beperkte literatuur over vroegmoderne transgender mannen in Nederland. Voor meer inzicht in de levens van deze groep is veel ruimte in de historiografie. Niet alleen kan dit onderzoek informatie opleveren over de groep die centraal staat; hoe trans mannen gezien werden, zichzelf zagen en hun transitie mogelijk maakte, vertelt ons ook veel over hoe gender in haar geheel functioneerde in de vroegmoderne samenleving. Door onderzoek te doen naar de mensen die de sociale grenzen opzochten, wordt het best duidelijk wat de sociale grenzen waren.

¹⁷ Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden*, 151-62.

Terminologie

Voor de groep mensen waar dit werkstuk over gaat, worden in de historiografie verschillende termen gebruikt: Dekker en Van de Pol spreken over ‘vrouwen in mannenkleden’ en ‘vrouwelijke travestie’, Mak gebruikt de term ‘mannelijke vrouwen,’ Shopland spreekt over *cross-dressing*, -*living* en -*working women* en Manion gebruikt naast *female husbands* de term ‘transgender.’ Dit werkstuk gebruikt de term trans(gender) mannen. De term transgender wordt hierbij gebruikt op dezelfde manier waarop Manion de term gebruikt. Dat wil zeggen, niet op de hedendaagse manier, waarbij transgender refereert aan mensen die zich als een ander gender identificeren dan hetgeen wat ze bij de geboorte is toegewezen, maar transgender op de manier dat de levens van deze mensen transgender waren.¹⁸ Dit doe ik om meerdere redenen.

Ten eerste beschrijft de term transgender mannen kort en duidelijk wat deze groep uniek maakte. Deze mensen leefden - in ieder geval voor een deel van hun leven - het leven van een gender anders dan het gender wat ze was toegewezen, ze leefden als mannen. De term transgender mannen omschrijft deze groep goed: het waren mensen die als mannen leefde (mannen), terwijl dat niet hun bij de geboorte toegewezen gender was (transgender). Het deel van hun leven dat zij als man doorbrachten is het deel wat onderzocht wordt, en daarom wordt een term gebruikt die specifiek naar dit deel van hun leven verwijst.

Ten tweede, verwijs ik naar deze groep als mannen omdat dit een manier is om deze mensen meer zeggenschap toe te kennen over hun eigen verhaal. Deze mensen konden er niet voor kiezen om als vrouw geboren te worden, maar hebben wel - om wat voor reden dan ook - de keuze gemaakt om als man te leven. In de rechtszaken die velen van hen ondergingen, werd deze keuze hen weer afgenomen. Door ze aan te duiden als mannen, wordt de keuze die ze maakten voor dat leven weer erkend. Om dezelfde reden wordt, wanneer dat mogelijk is, de mannelijke, zelfgekozen naam gebruikt.

De voornaamste reden die wordt gegeven tegen het gebruik van de term transgender voor vroegmoderne subjecten, is dat deze term anachronistisch is. Het is een moderne term die met terugwerkende kracht wordt toegepast op het verleden. Dit betekent dat de term nooit volledig aan kan sluiten op de vroegmoderne realiteit. Het vroegmoderne leven wordt vertekend weergegeven door onze moderne concepties erop te projecteren. Ik gebruik de term toch, ondanks dit problematische gevolg. Dit doe ik omdat het alternatief, naar deze groep verwijzen als vrouwen of

¹⁸ Manion, *Female Husbands*, 11.

vrouwelijk, ook in zekere mate anachronistisch is en niet met de voordelen komt die hierboven zijn uitgewerkt. De moderne betekenis die wordt gegeven aan vrouwen en vrouwelijkheid, verschilt zo sterk van de vroegmoderne betekenis, dat de term een andere betekenis heeft aangenomen. Zo wordt wat transgender mannen in de vroegmoderne tijd als overschrijding werd aangerekend, het zich kleden in mannenkleden, nu als vrij normaal gezien wanneer vrouwen dat doen. Door de constant veranderde normen en ideeën rondom gender, zijn er geen moderne termen die de vroegmoderne ervaringen goed kunnen omschrijven. Geen enkele benaming is perfect, maar transgender mannen geeft de meeste duidelijkheid en erkenning.

Ook gebruik ik naar voorbeeld van en om dezelfde redenen als Jen Manion, genderneutrale voornaamwoorden voor de transgender mannen die in dit onderzoek besproken worden. Om dit te doen gebruik ik een combinatie van de twee in het Nederlands meest gangbare neutrale voornaamwoorden: die/diens en hen/hun.¹⁹

Naast deze uitleg en verantwoording is ook een begrippenlijst als bijlage toegevoegd aan dit werkstuk. Definities van mogelijk onduidelijke begrippen zoals die worden gebruikt in dit werkstuk zijn daar te vinden.

Structuur

Dit werkstuk bestaat uit drie hoofdstukken en een conclusie. Het eerste hoofdstuk staan de bronnen centraal. In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de deelvraag: welke bronnen zijn er en wat zegt dit over gendernormen in de achttiende eeuw? Er wordt besproken hoeveel bronnen er zijn, waar en wanneer ze vandaan komen, door wie ze zijn geschreven en welke informatie er wel en niet wordt gegeven. Het tweede hoofdstuk behandelt de vraag: wat zeggen de keuzes van transgender mannen over gendernormen in de achttiende eeuw? In dit hoofdstuk worden een aantal van de keuzes die transgender mannen maakten besproken, waaronder het beroep dat ze kozen en de verklaringen die ze aflegden bij de rechtbank. Het derde hoofdstuk beantwoordt de vraag: wat zeggen de reacties op transgender mannen over achttiende-eeuwse gendernormen? In dit hoofdstuk wordt besproken hoe omstanders, handlangers en autoriteiten reageerden, zowel door middel van woorden als daden. In ieder van deze hoofdstukken wordt bij alle onderdelen de vraag gesteld: wat zegt dit over gender in de achttiende eeuw? In de conclusie wordt de hoofdvraag beantwoord en

¹⁹ Transgender Infopunt, <https://www.transgenderinfo.be/nl/taal-en-beleid/genderinclusieve-taal/verwijs-en-voornaamwoorden> (geraadpleegd 7 juni 2025).

daarnaast aandacht besteed aan hoe dit onderzoek zich verhoudt tot ander onderzoek, wat de beperkingen zijn en welk vervolgonderzoek er in de toekomst mogelijk is binnen dit vakgebied.

Hoofdstuk 1

In dit hoofdstuk worden de primaire bronnen besproken die voor dit onderzoek worden gebruikt. Hierbij wordt antwoord gegeven op de vraag: welke bronnen zijn er en wat zegt dit over gendernormen in de achttiende eeuw? Om tot een antwoord te komen op deze vraag wordt besproken waar de bronnen vandaan komen, hoe ze tot stand zijn gekomen, welke informatie ze bevatten en welke patronen hierbij opvallen. Door te kijken naar door wie, waar en wanneer gedrag dat de gendernormen overschreed benoemd werd, wordt duidelijk hoe achttiende-eeuwse gendernormen functioneerden.

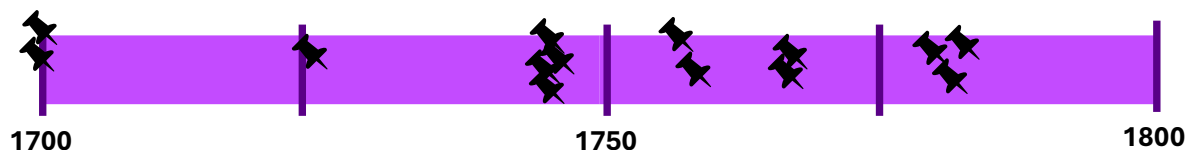
Hoeveelheid

Dit onderzoek gebruikt bronnen over veertien mensen.²⁰ Voor sommigen van hen geldt dat er meerdere bronnen beschikbaar zijn en gebruikt worden, over anderen is slechts een bron bruikbaar. Voor de mensen over wie meerdere bronnen gebruikt zijn, geldt voor sommigen dat er meerdere bronnen zijn opgesteld rondom één incident, voor anderen geldt dat zij op verschillende momenten en plaatsen gedocumenteerd zijn. Hierdoor zijn er meer bronnen dan mensen, zeventien bronnen in totaal. Deze bronnen variëren in detail en vorm. Sommigen wijden slechts een zin aan de trans man die besproken wordt, anderen bestaan uit lange verhoren waarin de persoon uitgebreid bevraagd wordt. Hoe uitgebreid een incident besproken wordt, hangt vooral samen met de aard van de bron. Sommige bronsoorten waren gebruikelijk langer dan anderen en de auteurs hielden de gebruiken van de vorm waarin zij schreven aan. Het bestaan van een transgender man was nooit schokkend genoeg om af te wijken van de gebruiken.

Tijd

De bronnen zijn verspreid over de achttiende eeuw, zoals te zien in onderstaande weergave. Rondom een aantal jaartallen (1702, 1746, 1782) is een opmerkelijke hoeveelheid bronnen bekend, terwijl er op andere plekken (1702-1728, 1728-1746, 1782-1800) juist een lange tijd geen bronnen zijn. Of hier sprake is van een patroon of toeval is bij een kleine steekproef zoals deze niet te concluderen.

²⁰ Een overzicht van de mensen die in dit onderzoek voorkomen en de bronnen die gebruikt worden staat in de bijlage.

Figuur 1: weergave van de jaartallen waaruit de verschillende bronnen afkomstig zijn. Meerdere bronnen over één persoon worden weergegeven als één punt op de tijdlijn.

Plaats

Een groot deel van de bronnen is afkomstig uit Leiden en Amsterdam. Dit is te verklaren vanuit zowel de historische context als de hedendaagse. Historisch gezien waren dit in de achttiende eeuw al grotere steden, waardoor de kans op bronnen over trans mannen groter is. Dit is deels omdat er met meer inwoners een grotere kans is dat één van die inwoners besluit om als man te gaan leven, en deels omdat trans mannen uit kleine woonplaatsen vaak naar grotere steden trokken, op zoek naar anonimiteit.²¹ Ook de hedendaagse context verklaart waarom deze steden een groot aandeel hebben in de bronnen: Amsterdam en Leiden hebben toegankelijke stedelijke archieven. De archieven van deze steden zijn duidelijk georganiseerd, doorzoekbaar en voor grote delen gedigitaliseerd.

Andere locaties waar bronnen vandaan komen zijn Rotterdam, Gouda, en toenmalige koloniën van Nederland: Batavia, Suriname en de Kaap. Op de meeste plekken binnen Nederland waar trans mannen zich redelijk anoniem konden begeven, zijn bronnen te vinden over hun levens. De locaties van de bronnen van dit onderzoek bevestigen wat Dekker en Van de Pol schrijven: trans mannen zochten de anonimiteit op, ze trokken naar plekken waar ze niet herkend zouden worden.²² Ze deden ze zich bewust waren dat herkend worden tot problemen zou leiden, omdat van genderpresentatie veranderen niet geaccepteerd was.

²¹ Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleren*, 28.

²² Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleren*, 28.

Figuur 2: weergave van waar de bronnen zijn opgesteld. Meerdere bronnen rondom één persoon worden weergegeven als één punt op de kaart.

Door wie

De bronnen zijn voornamelijk rechtsbronnen, afkomstig uit stedelijke rechtsarchieven. Deze archieven vormen een van de grootste vormen van vroegmoderne bronnen, zeker wanneer het gaat om sociale geschiedenis. Mensen van alle lagen van de samenleving verschenen in de rechtbank en deze zaken werden goed gedocumenteerd. Steden hielden bij wie voor wat veroordeeld werd, zodat ze deze archieven konden raadplegen wanneer zich soortgelijke gevallen voordeden en wanneer dezelfde mensen opnieuw voor het gerecht verschenen.

Rechtszaken werden gedocumenteerd in verschillende boeken: meestal waren dit het confessieboek en het vonnisboek. In het confessieboek werd het verhoor met de verdachte genoteerd. In het begin van de achttiende eeuw is dit veelal een samenvatting van de verklaring die de verdachte had afgelegd, later in de eeuw werden de confessieboeken haast woord voor woord transcripties van het verhoor. In het vonnisboek werd opgenomen waar de verdachte voor veroordeeld was en welke straf hiervoor werd opgelegd. Beide boeken werden bijgehouden door een secretaris in dienst van de rechtbank. Deze bronnen, zeker de samenvattingen van de verhalen in de vonnisboeken en eerdere confessieboeken, bevatten dus het perspectief van de rechtsprekende overheid. De latere confessieboeken geven meer inzicht in het perspectief van de

verdachte, omdat de verhoren vrij precies werden genotuleerd. Toch is het ook bij deze bronnen belangrijk om op te merken dat ze niet altijd waarheidsgetrouw zijn. De verklaringen die verdachten geven in deze bronnen hebben de rechtbank als publiek. Verdachten waren er daarbij op uit om de laagst mogelijke straf te krijgen voor hun misdrijf, en vertelden dus vaak - wanneer het bewijs wat tegen hen verzameld was dat toeliet - het verhaal waardoor zij het best uit de verf kwamen. Deze verhoren vertellen ons dus meer over wat de verdachten dachten wat de beste verdediging was in de rechtbank, dan hun daadwerkelijke motivaties. Dat een groot deel van de bronnen rechtsbronnen zijn is vooral te danken aan de goede administratie van de rechtbanken, maar er valt ook uit af te leiden dat trans mannen illegaal waren en niet geaccepteerd werden in de vroegmoderne samenleving.

Een tweede soort bron, waarvan er meerdere in dit werkstuk zitten, zijn reisverslagen van de VOC. Deze werden bijgehouden door de leiding van een VOC-schip. Zij beschreven in deze verslagen alle belangrijke informatie die met het reilen en zeilen aan boord te maken had: inventaris, bemanning, overlijdens, het verloop van de reis. Wanneer werd ontdekt dat een bemanningslid een trans man was, werd dit genoteerd in het reisverslag. Dit zijn veelal erg korte beschrijvingen, vaak werd aan de persoon in kwestie niet eens een naam toegekend. Ook wordt in deze bronnen veelal niet vermeld wat het lot is van de persoon in kwestie, zoals dat in de vonnisboeken van de rechtbank wel gebeurt. Transgender mannen worden disproportioneel vaak gevonden op schepen. Dit is ook wat blijkt uit het onderzoek van Dekker en Van de Pol, die met een grotere hoeveelheid bronnen werken. Zij geven hier twee verklaringen voor.²³ Ten eerste ontbrak het op zee aan privacy, waardoor trans mannen daar sneller werden ontdekt. Daarnaast werden er op schepen veel ongeschoolde jonge mannen aangenomen, het was een baan die voor trans mannen haalbaarder was dan andere mogelijkheden.

De laatste bron die in dit werkstuk aan bod komt, is een stuk uit het Nederlands jaarboek. Jaarboeken waren boeken die jaarlijks werden uitgebracht, waarin alle belangrijke gebeurtenissen in een stad of regio van dat jaar besproken werden. Bij het Nederlands jaarboek werden deze stukjes ingestuurd vanuit het hele land en geselecteerd en samengevoegd door de landelijke

²³ Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden*, 24-25.

redactie.²⁴ Het voornaamste publiek van deze jaarboeken waren mensen uit die regio zelf, die een herinnering wilden hebben aan hun tijd, maar ook die benieuwd waren naar het nieuws uit omliggende steden. De ontdekking van een trans man in Alkmaar, die al enkele jaren als man geleefd had, was noemenswaardig genoeg om opgenomen te worden in het jaarboek.²⁵ Het was dus niet iets wat vaak voorkwam in de stad. De keuze om als man te leven was niet gebruikelijk genoeg om niet bijzonder te zijn.

In al deze bronnen ontbreekt veel informatie. De bronnen zijn veelal een weergave van de relatie tussen de persoon in kwestie en de autoriteiten. Informatie over andere relaties ontbreekt. Er is niet veel geschreven over de relaties die trans mannen hadden met mensen in hun omgeving, familie, vrienden. Hoe zij omgingen met de keuzes van trans mannen is meestal niet bekend. Ook de persoonlijke meningen van mensen die meewerkten aan het opstellen van de bronnen zijn onbekend, wat zij hebben geschreven en gezegd reflecteert slechts de officiële houding van de overheid. Naast het ontbreken van meningen van anderen, ontbreken ook de motivaties van de transgender mannen. Er werd weinig waarde gehecht aan de persoonlijke genderbeleving van de trans mannen, het deed er voor de rechtbank vooral toe dat ze in hun genderpresentatie ingingen tegen de norm.

Deelconclusie

In dit hoofdstuk stond de vraag centraal: welke bronnen zijn er en wat zegt dit over gendernormen in de achttiende eeuw? De antwoorden op het tweede onderdeel van deze deelvraag worden nu kort nogmaals besproken, omdat deze informatie van belang is voor het beantwoorden van de hoofdvraag.

De meest voorkomende bronsoort zijn rechtsbronnen, trans mannen werden vooral gezien wanneer zij veroordeeld werden voor leven als man. Uit het bestaan van zoveel rechtsbronnen valt op te maken dat het leven als man, wanneer iemand niet die sekse had, als moreel verwerpelijk werd gezien door de autoriteiten en dus strafbaar was. Door het bestaan en de vorm van andere bronnen wordt duidelijk dat trans mannen noemenswaardig waren, maar niet schokkend. Het

²⁴ Encyclopedie Nederlandse Tijdschriften, <https://www.ent1815.nl/n/nederlandsche-jaarboeken-1747-1765/> (geraadpleegd 13 juni 2025).

²⁵ *Nederlandsche Jaerboeken* (1747) II, p. 767.

fenomeen was zeldzaam genoeg dat het beschrijving waard was, maar niet uniek. De bronnen zijn afkomstig uit plekken waar trans mannen anoniem konden zijn, de scheepvaart en grote steden. Dekker en Van de Pol geven als verklaring hiervoor dat trans mannen niet herkend wilden worden, omdat dat hen zou verhinderen. De mensen die zij kenden zouden ingrijpen wanneer ze ontdekten dat iemand als trans man leefde. Het werd dus niet geaccepteerd. Kortom, trans mannen waren een redelijk bekende, maar ongeaccepteerde groep.

Hoofdstuk 2

Dit hoofdstuk wordt de vraag beantwoord: wat zeggen de keuzes van transgender mannen over gendernormen in de achttiende eeuw? In de bronnen worden van veel trans mannen een aantal keuzes duidelijk. Dit zijn dingen als de naam die ze zichzelf gaven, het beroep dat ze uitvoerden, de verklaring die ze gaven in de rechtbank en, voor sommigen, de keuze om het na ontdekking nog een keer te doen. Sommige van de keuzes die besproken worden kunnen ons iets vertellen over hun eigen idee van gender, zowel op een persoonlijk als een sociaal niveau. Andere keuzes laten zien hoe zij verwachtten dat anderen zouden reageren op hun transitie. Transgender mannen maakten inschattingen over wat wel en niet zou leiden tot problemen op basis van de kennis die zij hadden over gendernormen in hun omgeving. Hun keuzes rondom hun genderpresentatie vertellen dus indirect over de gendernormen uit die tijd. Bij alle keuzes die in dit hoofdstuk zichtbaar worden gemaakt, is het belangrijk rekening te houden met het feit dat alleen de keuzes van trans mannen die ontdekt werden ons bekend zijn. Het is moeilijk te zeggen of een keuze populair onder trans mannen was, of disproportioneel vaak leidde tot een ontmaskering. Niet iedere persoon wordt in dit hoofdstuk individueel besproken, alleen zij die duidelijke of opvallende keuzes maken.

Beroep

Met uitzondering van Machiel van Antwerpen werden alle trans mannen uit dit onderzoek ontdekt terwijl zij zich aanmeldden voor of dienden in een vloot of leger. Er is een combinatie van verklaringen voor dit gegeven. Ten eerste, legers en scheepvaartmaatschappijen, hielden een goede administratie bij en werkten vaak nauw samen met het bestuur van de stad waarin zij gelegen waren.²⁶ Trans mannen die op deze plekken ontdekt werden, werden geadministreerd, wellicht beter dan zou zijn gebeurd als zij in een informele omgeving ontdekt werden. Het is mogelijk dat dit in een leger- of admiraliteitsomgeving eerder gebeurde, omdat in deze streng gedisciplineerde plekken er meer waarde werd gehecht aan de wet. Daarnaast was er, zoals Dekker en Van de Pol beschrijven, op schepen weinig privacy en voorafgaand aan vertrek een grondige administratie van matrozen en soldaten die zich aanmeldden.²⁷ De kans was dus groter dat trans mannen daar tegen de lamp liepen. Ten derde, matroos op een schip was een baan die geen scholing vereiste, iets wat

²⁶ Csilla E. Ariese, "Amplifying Voices: Engaging and Disengaging with Colonial Pasts in Amsterdam." *Heritage & Society* 13:1-2 (2020) 117-42.

²⁷ Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleren*, 24.

veel trans mannen niet hadden.²⁸ Het was dus toegankelijker dan veel andere beroepsmogelijkheden.

Verklaringen

In de verhoren die zijn gedocumenteerd geven een aantal trans mannen verklaringen voor hun genderpresentatie. Deze verklaringen kunnen ons iets vertellen over ofwel hun persoonlijke genderbeleving, ofwel wat zij dachten een goede reden was in de ogen van de rechtbank.

Claas Waal werd in 1781 in Amsterdam opgepakt in mannenkleding. Dit was de tweede keer in een half jaar tijd dat hen om deze reden voor de Amsterdamse rechtbank verscheen. Wanneer de rechtbank vraagt waarom Waal weer in mannenkleding gekleed is, verklaart hen: ‘armoede om dat haar vrouwe kleederen ontstoolen zijn en dat de menschen bij wie zij logeerde haar niet anders als manskleederen hebben kunnen geven.’²⁹ Of Waal hier de waarheid spreekt is niet met zekerheid te zeggen, maar in de rest van het verhoor zijn een aantal aanwijzingen te vinden. Waal wordt er meerdere keren op betrappt te liegen. Wanneer de rechtbank vraagt waarom hen ondanks diens verbanning zich toch in Amsterdam bevond, zegt Waal dat die er sinds kerst is, omdat hen veronderstelde dat verbannen met kerst in de stad mochten komen en sindsdien ziek is geweest. De rechtbank heeft echter bewijs dat Waal sinds kerst in Rotterdam en Delft is geweest. Ook over het feit dat Waal in Delft dienst heeft genomen liegt hen. Het is dus niet onwaarschijnlijk dat Waal ook loog over de reden waarom hen weer in mannenkleding gevonden was. Als Waal loog, dacht hen dat het verhaal dat diens kleding gestolen was, tot meer begrip van de rechtbank zou leiden dan de waarheid. Waal wist dus dat het – tot op zekere hoogte – acceptabel was voor vrouwen om zich in mannenkleding te kleden als ze geen andere optie hadden. Dit komt overeen met wat Shopland, Dekker en Van de Pol schrijven over vroegmodern Europa; kleden als een ander geslacht werd geaccepteerd in uitzonderlijke situaties en wanneer het van korte duur was.³⁰

Anna Sophia Spiesen verscheen in 1769 op achttienjarige leeftijd voor de rechtbank van Amsterdam nadat die in mannenkleding was betrappt op een schip dat naar Nederlands-Indië zou vertrekken.³¹ Wanneer de rechtbank vraagt waarom Spiesen op die manier de compagnie bedrogen

²⁸ Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden*, 52

²⁹ Stadsarchief Amsterdam, 5061 448, p.191-2.

³⁰ Manion, *Female Husbands*, 31-2; Shopland, *A History of Women in Men's Clothes*; Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden*, 20-23.

³¹ Stadsarchief Amsterdam, 5061 431, p.124-161.

heeft, vertelt die ‘dat haar vader in Oost Indie zijnde en geen vrienden nog hier nog in Duitsland hebbende sij gev gaarn naar haar vader soude sijn toegegaan.’³² Of Spiesen de waarheid sprak, is niet te achterhalen. De reden die Spiesen gaf lijkt wel op één van de redenen die geaccepteerd werd in de vroegmoderne tijd: reizen. Wanneer vrouwen alleen moesten reizen, was het geaccepteerd als zij zich voor hun veiligheid als vrouw kleedden. Uiteindelijk kreeg Spiesen ook een lichtere straf opgelegd dan diens handlangers, die het voor het geld deden. Het is dus goed mogelijk dat diens reden, willen reizen naar diens vader, voor begrip zorgde bij de rechtbank.

Een derde verklaring komt uit het verhoor van Machiel van Antwerpen, die in 1769 in Gouda werd verhoord.³³ Op het moment van arrestatie was Van Antwerpen vijftig jaar oud en leefde die al ten minste zes jaar als man. Op dat moment woonden Van Antwerpen in Gouda met diens vrouw, Cornelia, en was hen werkzaam als kleermaker. De rechtbank beschuldigt Van Antwerpen ervan een vrouw in mannenkleding te zijn. Van Antwerpen ontkent dit, die zegt dat hen “uiterlijk een vrouwspersoon” is en ‘in de natuur een manspersoon.’³⁴ Ook vertelt hen dat ‘er iets als een roe uit zijn lijf komt te schieten, wanneer de natuur hem daartoe vereischt om zaad te schieten’ en dat hen diens vrouw bezwangerd heeft.³⁵ Van Antwerpen houdt deze verklaring vijf verhoren lang vol. Tijdens het zesde verhoor verandert die hun verhaal en bekent een vrouw te zijn. Van Antwerpen hield diens eigen narratief vol, ondanks dat het niet geaccepteerd werd als geldig antwoord door de rechtbank, de vraag werd namelijk steeds opnieuw gesteld. Van Antwerpen gaf diens motivatie dus niet omdat het zou leiden tot een mildere reactie van de autoriteiten, maar omdat het diens waarheid was. Van Antwerpen had een unieke persoonlijke beleving van gender, hoewel dat in de samenleving niet geaccepteerd was. Ondanks de strenge normen en wetten rondom gender, waren er mensen die hierover een eigen overtuiging ontwikkelden.

Herhaling

Ten minste drie van de trans mannen uit dit onderzoek hebben na de eerste keer dat zij veroordeeld zijn nog een poging gedaan. Deze mensen zijn Claas Waal, Klaas Blij en Machiel van Antwerpen.

³² Stadsarchief Amsterdam, 5061 431, p.127.

³³ “De verhoren en het vonnis uit 1769” in: R.M. Dekker, G.J. Johannes, L. C. van de Pol, *De Bredasche Heldinne* (Hilversum 1988) 81-102.

³⁴ “De verhoren en het vonnis uit 1769”, 85.

³⁵ “De verhoren en het vonnis uit 1769”, 85.

Claas Waal werd in augustus 1780 door de rechtbank van Amsterdam voor een jaar uit de stad en omgeving verbannen.³⁶ De aanleiding hiervoor was dat Waal in mannenkleden poging had gedaan dienst te nemen op een schip. In het verhoor vertelt Waal dat die al meerdere keren in het leger gediend heeft in diens thuisland, Duitsland. Amsterdam is dus niet de eerste plek waar Waal als man probeerde te leven. Minder dan een jaar later stond Waal opnieuw voor de Amsterdamse rechtbank.³⁷ Hen was, ondanks diens verbanning, opnieuw in de stad aangetroffen, en dit opnieuw in mannenkleding. In dit verhoor presenteert de rechtbank bewijs dat Waal sinds diens vorige arrestatie in Amsterdam ook in Rotterdam en Delft is ontdekt in mannenkleding. Waal heeft dus minstens zes pogingen gedaan: meerdere in Duitsland, twee in Amsterdam, een in Delft en een in Rotterdam. Van deze pogingen vonden vier plaats binnen een half jaar tijd.

Ook Klaas Blij deed veelvuldige pogingen. Op 3 januari 1782 verscheen de 22-jarige Klaas Blij voor de rechtbank van Rotterdam, nadat hen er voor de vijfde keer op betrapt was als man dienst te hebben genomen.³⁸ Blij deed dit steeds op een andere naam en bij een ander regiment. Iedere keer werd hen binnen een maand ontdekt. De eerste vier keer werd Blij slechts gewaarschuwd door de rechtbank, de vijfde keer werd hen veroordeeld tot een jaar in het werk- en tuchthuis.

De derde persoon die na ontdekking opnieuw de keuze maakte om als man te leven was Machiel van Antwerpen.³⁹ Van Antwerpen werd in 1751 in Breda ontmaskert, leefde vervolgens een tijdje als vrouw, werd in 1769 in Gouda ontmaskert, na ten minste zes jaar als man te hebben geleefd in verschillende steden.

Er zijn een aantal mogelijke redenen waarom trans mannen ervoor kozen om na ontdekking opnieuw een poging te doen. Ten eerste is het mogelijk dat ze niet bang waren voor de gevolgen van een mogelijke nieuwe ontdekking. Zeker voor Waal en Blij is dit goed voor te stellen. Blij was de eerste vier ontdekkingen slechts gewaarschuwd, en werd dus niet praktisch verhinderd in diens dagelijkse leven. Waal werd verbannen, maar als Duitse immigrant was de kans groot dat deze straf hen niet van familie verwijderde. Daarnaast hield Waal zich niet aan de verbanning, dus deze straf had geen invloed op waar die woonde. De verbanning had op hen dus geen sterk intimiderend effect. Een tweede mogelijke reden is dat ze niet dachten dat ze opnieuw ontdekt zouden worden.

³⁶ Stadsarchief Amsterdam, 5061 447, p. 503-5, 516.

³⁷ Stadsarchief Amsterdam, 5061 448, p.191-95, 224.

³⁸ Stadsarchief Rotterdam, 15 173, p. 30-32.

³⁹“De verhoren en het vonnis uit 1769”, 81-102.

Voor Blij en Waal, die in snel opeenvolgende pogingen steeds binnen enkele weken ontdekt werden, is dit onwaarschijnlijk, maar voor Van Antwerpen, die meerdere jaren onontdekt als man leefde, is het goed mogelijk dat die verwachte onontdekt te blijven. Een laatste mogelijke reden is dat deze trans mannen geen andere optie zagen en bereid waren met de mogelijke consequenties te leven. Dit kan te maken gehad hebben met een mogelijke persoonlijke genderbeleving, of de mindere baankansen voor vrouwen. Voor het eerste zijn aanwijzingen in het verhoor van Van Antwerpen, die zegt van nature een man te zijn en slechts uiterlijk een vrouw. De handhaving was dus niet streng en sterk genoeg om alle willende mensen tegen te houden.

Deelconclusie

In dit hoofdstuk is gekeken naar de keuzes die trans mannen maakten, en wat dit zegt over gender in de vroegmoderne tijd. Hierbij is gekeken naar drie keuzes die verschillende mensen maakten: beroepskeuze, de verklaring die ze gaven voor de rechtbank en eventuele herhaalpogingen. Uit de analyse hiervan is gebleken dat transgender mannen zich bewust waren van wanneer als man gekleed gaan sociaal en legaal geaccepteerd was, en dat zij deze kennis gebruikten in de rechtbank. Ook is gebleken dat het optreden dat plaats vond tegen transgender mannen niet sterk genoeg was om ze ervan te weerhouden nogmaals de transitie te maken.

Hoofdstuk 3

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de deelvraag: wat zeggen de reacties van anderen op transgender mannen over achttiende-eeuwse gendernormen? In dit hoofdstuk worden een aantal soorten reacties besproken. Deze reacties komen vanuit autoriteiten en omstanders. Deze reacties zijn onder andere vragen die gesteld worden in de rechtbank en de uiteindelijke vonnissen die trans mannen kregen. Hierbij wordt zowel aandacht besteed aan reacties die vaak voorkomen, als unieke reacties. Door de reacties op transgender mannen te vergelijken met reacties op andere misdaden wordt duidelijk hoe de samenleving naar deze groep keek. En door reacties op verschillende transgender mannen met elkaar te vergelijken wordt duidelijk welk onderdeel van hun leven als mannen als het meest kwalijk gezien werd in de vroegmoderne samenleving. Zo worden de sociale grenzen die golden rondom gender duidelijk.

Straffen

De voornaamste en duidelijkste reacties op transgender mannen waren de straffen die aan hen werden opgelegd door de lokale overheden. Voor de meesten van hen was deze straf verbanning, voor één of enkele jaren uit de stad en omgeving waarin ze veroordeeld werden. Verbanning was een erg gebruikelijke en veel voorkomende straf in vroegmodern Nederland.⁴⁰ Door de bestuurlijke indeling van het land, waarin iedere stad haar eigen rechtsgebied vormde, was het voordelig voor steden om criminelen uit hun eigen gebied te verbannen, zodat zij niet langer hun probleem waren. De misdaad die transgender mannen begingen was dus geen uitzonderlijk lichte of zware misdaad. Het was volgens de autoriteiten moreel net zo verwerpelijk als andere misdaden waarop verbanning vaak als straf stond, zoals diefstal en bedelen.

Opvallend is dat wanneer er in dezelfde zaak zowel een oordeel werd geveld over de daad van leven als man als over een andere misdaad, de andere misdaad vaak zwaarder bestraft werd. Dit is onder andere te zien bij de rechtszaak van Spiesen, die met hulp van een aantal mensen aanmonsterde op een schip onder de naam Claas Paulusse.⁴¹ De handlangers van Spiesen werden harder gestraft dan Spiesen zelf. Bart Teunings, die het aanmeldingsproces had doorlopen op naam van Claas Paulusse, kreeg een celstraf die twee keer zo lang was als die van Spiesen. Frederik Swarts, die het plan coördineerde en contact had met alle betrokkenen, kreeg de zwaarste straf,

⁴⁰ D.L. Noorlander, "Banishment, penal labor, and the quest for order in the early Dutch Atlantic world," *Atlantic Studies* 21(4) 504–529.

⁴¹ Stadsarchief Amsterdam, 5061 431, p.124-161.

maar dit is mede omdat hij ook betrokken was bij andere misdrijven. De verdachten werden veroordeeld voor bedrog en daar hadden de handlangers van Spiesen volgens de rechtbank een groter aandeel in dan Spiesen zelf. Het feit dat Spiesen zich had gekleed als de andere sekse woog niet zwaar mee in het vonnis van de rechtbank. Ook bij andere rechtszaken, zoals de tweede van Claas Waal, waarbij veel aandacht wordt besteed aan een aankoop die Waal deed bij een kledingverkoper, is te zien dat het gendergedeelte weinig prioriteit had.⁴² In verhouding tot andere misdaden woog kleden als een man niet zwaar.

Geld

In het merendeel van de verhoren die gebruikt worden voor dit onderzoek is één van de vragen waar de meeste nadruk op ligt de vraag naar hoeveel loon de verdachte had ontvangen terwijl die zich als man voordeed. In de verhoren van Blij, Janze, Spiesen en Waal (het eerste verhoor) is geld een belangrijk thema.⁴³ Ook in de slechts korte vonnissen, zoals dat van Dirk Janze, wordt het ontvangen loon benoemd.⁴⁴ Het geld wat de verdachten verkregen hebben gedurende hun tijd als man wordt door de rechtbank gezien als onrechtmatig verkregen: een vorm van diefstal omdat er bedrog nodig was om het te verkrijgen. Mannen verdienden in deze tijd vaak meer dan vrouwen. Daarnaast waren bepaalde beroepen, waaronder de beroepen in legers en op schepen waar de trans mannen uit dit onderzoek veelal werkzaam waren, waren alleen voor hen weggelegd. Dat het geld wat trans mannen verdienden in deze beroepen werd gezien als onrechtmatig laat zien dat vrouwen geen geld mochten verdienen in deze beroepen, zelfs niet als ze deze uitvoerden als mannen: gekleed als, op naam van en op dezelfde manier zoals een man het zou doen. De nadruk die wordt gelegd op geld in de verhoren laat zien dat niet het kleden als man, maar het innemen van de economische positie van een man het kwalijke onderdeel was van hoe trans mannen leefden.

⁴² Stadsarchief Amsterdam, 5061 448, p.191-95, 224.

⁴³ Stadsarchief Rotterdam, 15 173, p. 30-32; Stadsarchief Amsterdam, 5061 351, p. 201; Stadsarchief Amsterdam, 5061 603, p.225v; Stadsarchief Amsterdam, 5061 431, p.124-161; Stadsarchief Amsterdam, 5061 448, p.191-95, 224.

⁴⁴ Stadsarchief Amsterdam, 5061 351, p. 201; Stadsarchief Amsterdam, 5061 603, p.225v.

Huwelijk

Slechts één van de trans mannen, Machiel van Antwerpen, was getrouwd met een vrouw toen die gearresteerd werd.⁴⁵ Jen Manion schrijft in diens boek dat het trouwen met een vrouw zowel was wat de genderidentiteit van trans mannen legitimeerde in ogen van de gemeenschap, als hetgeen dat hun daden het meest strafbaar maakte.⁴⁶ Dit is ook terug te zien in het vonnis van Machiel van Antwerpen. In het vonnis staat geschreven:

‘En nadien zij gevangene zig dus andermaal heeft schuldig gemaakt aan zeer groove en hooggaande falsiteiten in het veranderen van haar naam en qualiteit niet alleen maar ook de goddelijke en menselijke wetten op het stuk van het huwelijk vastgesteld, waartegen zij gevangene heeft bekend te weeten, dat zulk huwelijk strijdig was, heeft geëludeert en bespot, ‘twelk in een land van justitie niet kan werden geleeden, maar rigourens anderen ten afschrik en exempel behoort te werden gestraft.’⁴⁷

Diens huwelijk met een vrouw wordt Van Antwerpen door de rechtbank zwaar aangerekend. De straf die Van Antwerpen kreeg was ook vele malen hoger dan die van andere trans mannen in dit onderzoek; Van Antwerpen werd veroordeeld tot geseling, brandmerking, twaalf jaar in het tuchthuis en verbanning uit de stad. Andere factoren hebben hier waarschijnlijk ook aan bijgedragen: Van Antwerpen leefde langer als man dan alle andere mensen in dit onderzoek. Toch is te concluderen dat diens huwelijk bij heeft gedragen aan een zwaardere straf.

Overige reacties

Een unieke reactie komt uit het Nederlandse jaarboek van 1747.⁴⁸ Een onbekende auteur beschrijft een gebeurtenis uit de stad Alkmaar, waar een trans man ontdekt werd die al meerdere jaren als matroos had gewerkt. Naast de beschrijving geeft hij ook zijn reactie: ‘Hier uit blykt hoever de bekwaemheit der tedere sexe gaet, wanneer zy zich slechts willen appliceren.’ De auteur reageert niet negatief op deze trans man, hij vindt hen bekwaam. Hij heeft een negatieve mening over vrouwen in het algemeen, maar vindt dat deze persoon laat zien dat het met daadkracht ook anders

⁴⁵ R.M. Dekker, G.J. Johannes, L. C. van de Pol, *De Bredasche Heldinne* (Hilversum 1988) 81-102.

⁴⁶ Manion, *Female Husbands*.

⁴⁷ “De verhoren en het vonnis uit 1769”, 101.

⁴⁸ *Nederlandsche Jaerboeken* (1747) II, p. 767.

kan. Hij heeft een positiever beeld van deze persoon dan van vrouwen omdat die zich minder vrouwelijk gedraagt. Dat vrouwen en vrouwelijkheid minder werden gewaardeerd in de vroegmoderne samenleving werkte dus soms in het voordeel van trans mannen, omdat zij minder vrouwelijk waren.

Een reactie die iets zegt over wat bepalend was wanneer aan iemands gender getwijfeld werd, komt uit de verhoren van Van Antwerpen.⁴⁹ Van Antwerpen wordt wanneer het gaat over de eerste twee van diens verhoren beschreven als ‘hij’, vanaf het derde verhoor gaat dit over in ‘zij’. Het feit dat Van Antwerpen ervan werd verdacht vrouw te zijn was voor de rechtbank niet genoeg reden om hen zo te noemen. Het omslagpunt kwam nadat Van Antwerpen lichamelijk onderzoek was ondergaan bij de stadsdoktoren, maar ook na dit omslagpunt worden af en toe nog mannelijke voornaamwoorden gebruikt. Dekker, Johannes en Van de Pol, die samen een uitgave van dit verhoor en andere bronnen verzorgden, interpreteren dit als teken dat Van Antwerpen er erg overtuigend mannelijk uit moet hebben gezien.⁵⁰ Dat moet ook wel, want die heeft vele jaren onontdekt zo geleefd. Het lichamelijke onderzoek, en dus de sekse van Van Antwerpen, waren voor de autoriteiten bepalend voor diens gender. Dit bevestigt dat er in de vroegmoderne tijd nog geen onderscheid werd gemaakt tussen sekse en gender.

Deelconclusie

In dit hoofdstuk stond de vraag ‘wat zeggen de reacties van anderen op transgender mannen over achttiende-eeuwse gendernormen?’ centraal. Na analyse van de verschillende reacties op trans mannen, zijn een aantal conclusies naar voren gekomen. Ten eerste, als man gekleed gaan was in vergelijking met andere, veel voorkomende misdaden niet kwalijker. Wanneer in dezelfde zaak meerdere misdaden berecht werden, was als man gekleed gaan zelfs minder strafbaar. Transgender mannen werden dus gezien als immoreel en strafbaar, maar niet uitzonderlijk. Ten tweede, transgender mannen waren een vaker voorkomend fenomeen, wat noemenswaardig was, maar niet buitengewoon. Ten derde, het innemen van de rollen van mannen, in werk of in het huwelijk, was het meest strafbare onderdeel van de levens van transgender mannen. Voor geld verdienen als man en getrouwd zijn met vrouwen werden zij het zwaarst gestraft.

⁴⁹ “De verhoren en het vonnis uit 1769”, 81-102.

⁵⁰ R.M. Dekker, G.J. Johannes, L. C. van de Pol, *De Bredasche Heldinne* (Hilversum 1988) 20.

Conclusie

Uit dit onderzoek zijn een aantal conclusies voortgekomen. Achttiende-eeuwse transgender mannen leefden in overschrijding van de wet en sociale normen van die tijd. Ze waren een fenomeen wat vaker voorkwam, maar niet vaak genoeg om niet meer noemenswaardig te zijn. In het algemeen werden trans mannen die als man leefden hier niet zwaarder voor gestraft dan gewoonlijk was voor veel alledaagse misdaden. Soms werden alledaagse misdaden, zoals diefstal, zelfs zwaarder bestraft. Als man leven was dus geen zware overtreding. Wat de overtreding kwalijker maakte, is wanneer trans mannen als man geld verdienden of getrouwd waren met een vrouw. Wanneer zij zich niet alleen als man presenteerden, maar ook op succesvolle wijze de rol van een man innamen, werden zij hier zwaarder voor gestraft. Trans mannen waren zich ervan bewust dat de grenzen van hun sekse overtreden slechts in beperkte mate werd getolereerd, en gaven daarom redenen die binnen de grenzen pasten, in een poging straf te voorkomen. De straffen die trans mannen werden opgelegd, waren niet streng genoeg om iedereen ervan te weerhouden, ook niet wanneer mensen zich erg bewust waren van de mogelijke consequenties.

In dit werkstuk stond de vraag centraal: Wat zeggen de bronnen over Nederlandse transgender mannen in de achttiende eeuw over gender in de vroegmoderne tijd? Het antwoord op deze vraag is dat de tweeledige verdeling van gender in die tijd soms in erg beperkte mate overtreden mocht worden. Wanneer mensen verder gingen dan deze beperkte mate, werd dat als moreel verwerpelijk gezien, maar niet ongewoon. Slechts wanneer mensen volledig van het ene gender naar het andere gingen, door als man geld te verdienen of te trouwen, was dit iets wat als zwaar belastend werd ervaren.

Deze conclusies vullen aan wat andere historici al over dit onderwerp geschreven hebben. Ten eerste, volgens Jen Manion was een huwelijk met een vrouw zowel wat trans mannen kon legitimeren als man, als hetgeen wat het zo kwalijk maakte in de ogen van autoriteiten⁵¹. Het innemen van de positie van een man in het huwelijk werd als zware overtreding gezien. Dit is ook een conclusie die uit dit onderzoek naar voren is gekomen: het innemen van de positie van een man binnen het huwelijk werd zwaar gestraft. Daarnaast is gebleken dat dit ook het geval is wanneer trans mannen de economische positie van mannen innamen, door mannelijke beroepen uit te voeren en hiermee geld te verdienen. Ten tweede, zowel Shopland als Dekker en Van de Pol beschrijven dat als man gekleed gaan voor vrouwen in beperkte mate geaccepteerd werd, wanneer

⁵¹ Manion, *Female Husbands*.

het ging om een bijzondere situatie en slechts van korte duur was.⁵² Uit dit onderzoek is gebleken dat trans mannen hier kennis van hadden en inspeelden op dit gegeven, door hun situatie te schetsen als een waarin als man gekleed gaan acceptabel was.

Vervolgonderzoek

Dit onderzoek is er één op erg beperkte schaal. In de toekomst zou het goed zijn om te zien of de conclusies ook met een grotere verzameling bronnen standhouden. Hierbij zou het ook goed zijn om een grotere diversiteit aan bronsoorten te verzamelen, waaronder meer perspectieven van buitenstaanders. De conclusies van dit onderzoek zijn veelal gebaseerd op hoe de autoriteiten handelden. Er bestaat de mogelijkheid dat zij de bevolking niet goed representeerden met de waarden die zij uitdroegen.

Maar zelfs wanneer dit onderzoek op een grotere schaal zou worden uitgevoerd, zou het onderzoek in dit veld nog verre van compleet zijn. Al hoewel er zowel in dit onderzoek en het werk van Dekker en Van de Pol trans mannen zijn opgenomen die zich in de Nederlandse koloniën bevonden, zijn alle trans mannen in dit onderzoek wit, onderdeel van de koloniale macht op deze plekken. Het is belangrijk om te kijken naar hoe mensen die vergelijkbare dingen doen, maar gekoloniseerd waren, behandeld werden. Wanneer zij anders werden behandeld, laat dit zien hoe gender, ras en kolonialisme met elkaar verbonden zijn. Gender werkt in interactie met andere factoren, waardoor gendernormen niet voor alle vrouwen (of mannen) hetzelfde zijn. Op eenzelfde manier kan er gekeken worden naar of klasse invloed heeft op hoe de acties van trans mannen gezien werden. Alle trans mannen in dit onderzoek kwamen uit een onbekende of lagere klasse. Zo zijn er meerdere factoren waarvan de invloed ervan nader onderzocht kan worden. Door de invloed van verschillende factoren op behandelingen van trans mannen te onderzoeken, wordt duidelijk hoe gender functioneerde voor verschillende groepen in de vroegmoderne samenleving.

⁵² Shopland, *A History of Women in Men's Clothes*; Manion, *Female Husbands*, 31-2; Dekker en Van de Pol, *Vrouwen in mannenkleden*, 20-23.

Literatuurlijst

Secundaire literatuur

- Ariese, Csilla E., "Amplifying Voices: Engaging and Disengaging with Colonial Pasts in Amsterdam." *Heritage & Society* 13:1–2 (2020) 117–42.
- Chess, Simone, Colby Gordon en Will Fisher, 'Introduction. Early Modern Trans Studies', *Journal for Early Modern Cultural Studies* 19:4 (2019) 1-25.
- Encyclopedie Nederlandse Tijdschriften, <https://www.ent1815.nl/n/nederlandsche-jaarboeken-1747-1765/> (geraadpleegd 13 juni 2025).
- Dekker, Rudolf, en Lotte van de Pol, *Vrouwen in mannenkieren. De geschiedenis van een tegendraadse traditie. Europa 1500-1800* (Amsterdam 1989).
- Dekker, R.M., G.J. Johannes, L. C. van de Pol, *De Bredasche Heldinne* (Hilversum 1988).
- Dekker, Rudolf, en Lotte van de Pol, *Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten - een historisch onderzoek* (Baarn 1981).
- Hager, Lisa, 'A Case for a Trans Studies Turn in Victorian Studies. "Female Husbands" of the Nineteenth Century', *Victorian Review* 44:1 (2018) 37-54.
- Kamp, Jeannette, et al., *Geschiedenis Schrijven! Wegwijzer voor historici* (Amsterdam 2016).
- Mak, Geertje, *Mannelijke vrouwen. Over grenzen van sekse in de negentiende eeuw* (Utrecht 1997).
- Manion, Jen, *Female Husbands. A Trans History* (Cambridge 2020).
- Noorlander, D.L., "Banishment, penal labor, and the quest for order in the early Dutch Atlantic world," *Atlantic Studies* 21(4) 504–529.
- Shopland, Norena, *A History of Women in Men's Clothes. From Cross-Dressing to Empowerment* (Barnsley 2021).
- Timm, Annette F. en Joshua A. Sanborn, *Gender, Sex and the Shaping of Modern Europe. A History from the French Revolution to the Present Day* (Londen 2022).
- Transgender Infopunt, <https://www.transgenderinfo.be/nl/taal-en-beleid/genderinclusieve-taal/verwijs-en-voornaamwoorden> (geraadpleegd 7 juni 2025).

Primaire bronnen

Erfgoed Leiden, 0508 3-28, p.27.

Erfgoed Leiden, 0508 3-28, p.63v.

Erfgoed Leiden, 0508 10-H, p. 80v.

“De verhoren en het vonnis uit 1769” in: R.M. Dekker, G.J. Johannes, L. C. van de Pol, *De Bredasche Heldinne* (Hilversum 1988) 81-102.

Nationaal Archief, 1.04.02, 2638, p.1870.

Nationaal Archief, 1.04.02, 2659, p.1428

Nationaal Archief, 1.04.02, 2686, p.1006.

Nationaal Archief, 1.04.02, 3127, p.901.

Nationaal Archief, 1.04.02, 4306, p.385v.

Nationaal Archief, 1.05.03, 205, p.183.

Nederlandsche Jaerboeken (1747) II, p. 767.

Stadsarchief Amsterdam, 5061 351, p. 201.

Stadsarchief Amsterdam, 5061 431, p.124-8.

Stadsarchief Amsterdam, 5061 447, p. 503-5.

Stadsarchief Amsterdam, 5061 448, p.191.

Stadsarchief Amsterdam, 5061 603, p.225v.

Stadsarchief Rotterdam, 15 173, p. 30-32.

Bijlage 1: bronnen- en personenoverzicht

Op chronologische volgorde, alle namen die gebruikt worden in dit onderzoek.

Marij Jacobs Weijers (1702)

Erfgoed Leiden, 0508 3-28, p.63v; Erfgoed Leiden, 0508 10-H, p. 80v.

Dirk Janze / Grietje Harmens Knipsaar van Cuijlenburg (1702)

Stadsarchief Amsterdam, 5061 351, p. 201; Stadsarchief Amsterdam, 5061 603, p.225v.

Anna Catharina Hillegering (1728)

Erfgoed Leiden, 0508 3-28, p.27.

Jacobina (1745)

Nationaal Archief, 1.04.02 2638, p.1870.

Johanna Bennius (1746)

Nationaal Archief, 1.04.02 2659, p.1428.

Jan Drop (1746)

Nationaal Archief, 1.04.02 2686, p.1006.

Matroos (1747)

Nederlandsche Jaerboeken (1747) II, p. 767.

Leendert van der Zee (1761)

Nationaal Archief, 1.05.03 205, p.183.

Tiesheld (1764)

Nationaal Archief, 1.04.02 3127, p.901.

Machiel van Antwerpen (1769)

“De verhoren en het vonnis uit 1769” in: R.M. Dekker, G.J. Johannes, L. C. van de Pol, *De Bredasche Heldinne* (Hilversum 1988) 81-102.

Anna Sophia Spiesen / Claas Paulusse (1769)

Stadsarchief Amsterdam, 5061 431, p.124-161.

Claas Waal (1780/1)

Stadsarchief Amsterdam, 5061 447, p. 503-5, 516.

Stadsarchief Amsterdam, 5061 448, p.191-95, 224.

Klaas Blij (1782)

Stadsarchief Rotterdam, 15 173, p. 30-32.

Johannes Hegt

Nationaal Archief, 1.04.02, 4306, p.385v.

Bijlage 2: begrippenlijst

Begrippen zoals ze gebruikt worden in dit werkstuk.

Gender: de sociale kenmerken en grenzen die in een samenleving worden verbonden aan sekse. Dit betekent dat er van mannen en vrouwen andere dingen verwacht worden. Het gaat hierbij onder andere om beroepen, taken, persoonlijkheidskenmerken, uiterlijk en gedrag.

Genderdivers: een brede term die alle mensen aanduidt die op een manier niet volledig in de rol van man of vrouw passen.

Genderpresentatie: de manier waarop iemand zichzelf presenteert in relatie tot gender. Onderdelen van genderpresentatie zijn onder andere kleding, haarstijl en naam.

Patriarchaat: de manier waarop de vroegmoderne - en de huidige - samenleving georganiseerd was, getypeerd door mannen die meer macht hebben dan vrouwen en oudere mannen die meer macht hebben dan jongere mannen.

Sekse: lichamelijke kenmerken die sociaal met gender verbonden worden. Hieronder vallen onder andere geslachtsdelen, lichaamshaar en borsten.

Transitie: het overgaan van presenteren als één gender naar presenteren als een ander gender.

Transgender: bijvoeglijk voornaamwoord voor iemand waarvan de genderpresentatie en/of de sociaal aan gender verbonden rollen die hen op zich neemt, afwijken van diens sekse.

Transgender man: iemand die vrouwelijk van sekse is, maar zich als man presenteert.

Transseksueel: iemand wiens interne, persoonlijke gevoel van gender afwijkt van diens sekse.